

AZ EGYENESTENGELYŰ KÖRKERESZTMETSZETŰ RÚD CSAVARÁS-OKOZTA KIHAJLÁSA

CSONKA PÁL,
A MŰSZAKI TUDOMÁNYOK DOKTORA
AZ MTA ÉPÍTÉSTUDOMÁNYI MUNKAKÖZÖSSÉGE, BUDAPEST

[Béérkezett 1965. október 18-án]

Szerző a feladatot egyszerű egyensúlyi megfontolásokkal oly módon oldja meg, hogy a rúdtengely görbületét az irodalomban használatos közelítő képlet helyett pontos értékkel veszi figyelembe. Kimutatja, hogy olyankor, midőn a rúd a kihajlást megelőzően rugalmas állapotban volt, a rúd egyensúlyi állapota a kihajlás növekedésekor mindaddig indifferens marad, amíg a rúd képlékeny alakváltozást nem szenved.

A dolgot diagramok egészítik ki, melyekkel a csavaró erőpár, illetve fajlagos elcsavarodási szög kritikus értéke különböző rúdkarcsúságok esetén közvetlenül leolvasható.

I. Bevezetés

Mint ismeretes [1–3], a csavarásra igénybevett egyenestengelyű rúd egyensúlyi állapota a rúdvégekre ható M csavaró erőpár egyes jellegzetes értékei esetében instabillá válik. Ilyenkor az eredetileg egyenes rúdtengely csavarvonal alakban meggörbülhet, s ezáltal a rúdkeresztmetszeten a csavarás-okozta nyírófeszültségeken felül még hajlítás-okozta derékfeszültségek is keletkeznek.

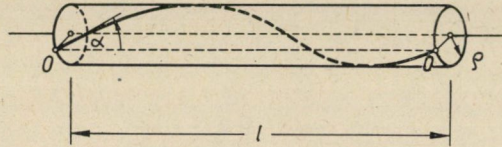
A rúd csavarvonal alakú meggörbülése — *kihajlása* — más és más módon megy végbe attól függően, hogy a kihajlást közvetlenül megelőzően a rúd teljes egészében rugalmas állapotban volt-e, avagy egyes rúdrészeken már előzőleg képlékeny alakváltozások jöttek létre. Az irodalom e két eset közül csak az első esetet tárgyalja, a második esettel nem foglalkozik. Az alábbiak mindkét kihajlási esetet felölelik, s a kritikus erőpár értékét mindkét esetben egyszerű egyensúlyi megfontolások alapján határozzák meg. Az alkalmazott tárgyalásmód feleslegessé teszi a meggörbült tengelyvonal differenciálegyenletének felírását és ezen egyenlet közelítő megoldását. Az előadandók már csak azért is érdeklődésre tarthatnak számot, mert a tanulmányozott feladat talán az egyedüli olyan kihajlási eset, melyben az ún. harmadrendű elmélet zárt megoldást eredményez.

2. Feltevések, jelölések

Az alábbi vizsgálatok az 1. ábra szerint terhelt, egyenestengelyű, körkeresztmetszetű rúdra vonatkoznak. A vizsgálandó rúd hossza l , keresztmetszetének sugara a . A rúd anyagát rugalmas-képlékenynek tekintjük, s feltételez-

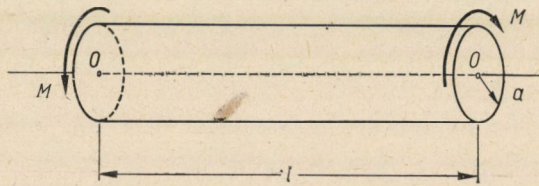
zük, hogy a képlékeny állapot a Huber—Mises-féle képlékenységi feltétel teljesedése esetében következik be.

A rúd véglapjaira ható erőpárokról feltesszük, hogy síkjuk a teljes ki-gömbülési jelenség során merőleges marad a véglapok középpontjait összekötő $O-O$ egyenesre. Feltesszük továbbá, hogy a rúdvégek akként vannak meg-fogva, hogy a rúdtengelynek a kihajlás-okozta elferdülése, valamint a rúd véglapjainak egymáshoz való közeledése gátlás nélkül mehet végbe.

1. ábra. Csavarásra igénybe vett rúd

A csavarvonal alakban meggömbült rúdtengelyt a 2. ábrán mutatjuk be. Itt a csavarvonalat a szemléletesség kedvéért a rajta átfektethető körhengerrel együtt ábrázoltuk. Az ábrán a kihajlásnak azt a legegyszerűbb esetét tüntettük fel, melyben a meggömbült tengelyvonal egyetlenegy csavarmentet tartalmaz. Az általános esetben a meggömbült tengelyvonal több teljes csavarmentből is állhat.

2. ábra. A meggömbült rúdtengely

A meggömbült rúdtengely érintőinek az eredeti $O-O$ tengelyiránnyal bezárt szögét α betűvel, a rúdanyag rugalmassági állandóit E , illetve G betűvel, a fajlagos elcsavarodás szögét pedig ϑ betűvel jelöljük. (Az α , ϑ és M mennyi-ségeket az 1., illetve 2. ábrán feltüntetett esetben tekintjük pozitívoknak.)

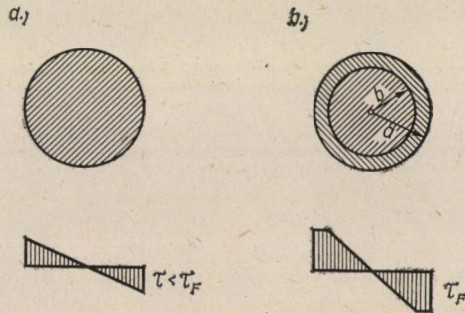
3. A rúd állapota közvetlenül a kihajlás előtt

Az M csavaróerőpár hatására a rúdkeresztmetszeteken nyírófeszültségek keletkeznek. Ezek értéke a csavarónyomaték növekedtével egyre nő, de értékük legfeljebb a folyást előidéző τ_F értéket érheti el. Az a nyomaték, mely a keresztmetszet peremén éppen a τ_F nyírófeszültséget idézi elő, a szilárdságtan ismert képlete szerint számítható:

$$M_E = \frac{\pi a^3}{2} \tau_F. \quad (1)$$

Ha $M \leq M_E$, a rúdkeresztmetszeteken a rúdtengelytől r távolságban keletkező nyírófeszültség nagysága

$$\tau = \frac{M}{2J_a} r, \quad \left(J_a = \frac{\pi a^4}{4} \right), \quad (2)$$

3. ábra. A rúdkeresztmetszeteken keletkező feszültségek a rúd kihajlása előtt:
a) az $M < M_E$ esetben, b) az $M > M_E$ esetben

a fajlagos elcsavarodás szöge pedig

$$\vartheta = \frac{\tau}{rG} = \frac{M}{2GJ_a}. \quad (3)$$

Ha $M \geq M_E$, akkor a keresztmetszeteknek csak valamely $r = b \leq a$ sugarú körön belül fekvő részei vannak kihajlás előtt rugalmas állapotban (3. ábra). Ilyenkor

$$\tau = \begin{cases} \tau_F & , \quad \text{ha } r \geq b, \\ \frac{r}{b} \tau_F, & \text{ha } r \leq b. \end{cases} \quad (4)$$

A rugalmas és képlékeny állapotban levő keresztmetszetrészeket elválasztó kör b sugarát a külső és belső erők nyomatékegyenlőségét kifejező

$$M = \int_{(A)} \tau r \cdot dA = \frac{\pi}{6} (4a^3 - b^3) \tau_F$$

egyenletből számíthatjuk. Innen

$$b = \sqrt[3]{4a^3 - \frac{6M}{\pi\tau_F}}. \quad (5)$$

Ezt ismerve, a fajlagos elcsavarodási szöveget a

$$\vartheta = \frac{\tau_F}{bG} \quad (6)$$

képlettel határozhatjuk meg.

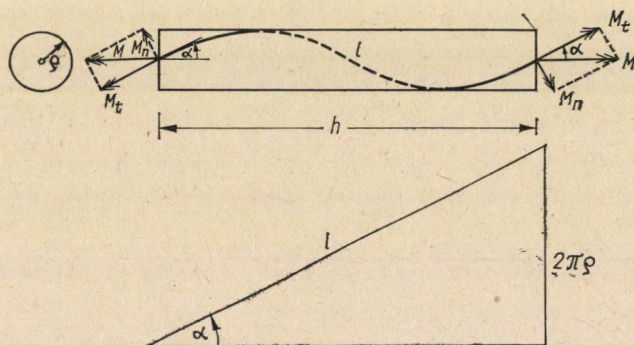
Természetesen, egyensúly csak addig lehetséges, amíg $b \geq 0$. Az M erőpárnak a $b = 0$ határhelyezethez tartozó értéke:

$$M_F = \frac{2\pi a^3}{3} \tau_F = \frac{4}{3} M_E. \quad (7)$$

Ha $M = M_F$, a keresztmetszet egész terjedelmében folyási állapotban van. Ez az állapot a rúd teherbíróképességének lehetséges felső határa. Ilyenkor elméletileg $\vartheta = \infty$.

4. A rúd állapota a kihajlás kezdő pillanatában

Vizsgáljuk meg, lehetséges-e egyensúlyi állapot akkor, ha a rúdra ható külső erőket, a fajlagos elcsavarodást, valamint a rúdtengely ívhosszát válto-

4. ábra. A meggörbült rúdtengely és a rajta átfektetett hengerpalást kiterített képe

zatlanul hagyva, a rúdtengelyt a 2. ábra szerint csavarvonal alakban meggörbítjük. Ez esetben a rúdtengely görbülete (4. ábra)

$$k = \frac{\sin^2 \alpha}{\varrho}, \quad (8)$$

a külső M erőpárnak a keresztmetszetek síkjába eső, illetve azokra merőleges síkú összetevője pedig

$$\begin{aligned} M_t &= M \cos \alpha, \\ M_n &= M \sin \alpha. \end{aligned} \quad (9)$$

Egyensúly — természetesen — csak akkor lehetséges, ha M_t , illetve M_n a keresztmetszeteken működő τ , illetve σ feszültségek alkotta M' , illetve M'' erőpárral egyenlő:

$$\begin{aligned} M' &= M_t, \\ M'' &= M_n. \end{aligned} \quad (10)$$

Ha vizsgálatainkat a kihajlás kezdő pillanatára korlátozzuk, akkor a (9) alatti első egyenlet helyett az

$$M_t \cong M$$

összefüggést írhatjuk, s ennek megfelelőleg a (10) alatti első feltételt ekként fogalmazhatjuk:

$$M' = M.$$

Ez a feltétel esetünkben nyilván teljesítve van, s így itt csak a (10) alatti második feltétellel kell foglalkoznunk. Ezt a feltételt a (9) alattiak felhasználásával

$$M'' = M \sin \alpha \quad (11)$$

alakban írhatjuk. Ha a rúd hajlító ellenállását (az egységnyi görbületet előidéző erőpár nyomatékát) EJ -vel jelöljük, akkor

$$M'' = k \cdot EJ,$$

illetve a (8) összefüggés figyelembevételével

$$M'' = \frac{\sin^2 \alpha}{\varrho} EJ.$$

Az utóbbi értéket (11)-be betéve, az egyensúly feltételeként az

$$M = \frac{\sin \alpha}{\varrho} EJ$$

összefüggést kapjuk.

Attól függően, hogy a csavarvonal alakban meggörbült rúdtengely a két végpont közt hány csavarmentet tartalmaz, $\sin \alpha$ más és más értékű lehet. Ezért a meggörbült rúdnak többféle egyensúlyi állapota is lehetséges. Közülük bennünket csak a legkisebb M értéknek megfelelő eset érdekel. Utóbbi akkor

jön létre, ha a rúdtengely-alkotta csavarvonal egyetlenegy menetből áll. Ilyenkor

$$\sin \alpha = \frac{2\pi \varrho}{l}, \quad (12)$$

s ennek megfelelőleg az M erőpár kritikus értéke:

$$M_{kr} = \frac{2\pi EJ}{l}. \quad (13)$$

A (13) képletben szereplő EJ érték, mint mondtuk, a rúd hajlító ellenállását jelenti a kihajlás pillanatában. Természetesen, a hajlító ellenállás szempontjából a rúdkeresztmetszeteknek csak azok a részei jöhetnek tekintetbe, amelyek a kihajlás pillanatában még rugalmas állapotban voltak, hiszen a képlékeny részeken a kihajlás során további feszültségek már nem keletkezhetnek. Ezek szerint olyankor, midőn a kihajlást közvetlenül megelőzően a rúd teljes egészében még rugalmas állapotban volt,

$$EJ = EJ_a = E \frac{\pi a^4}{4}, \quad (14)$$

olyankor viszont, midőn az $r = b$ sugarú hengeren kívüli rúdrészek már a kihajlást megelőzően is képlékeny állapotba kerültek,

$$EJ = EJ_b = E \frac{\pi b^4}{4}. \quad (15)$$

Adott esetben annak eldöntésére, hogy valamely M nagyságú csavaróerőpár hatására a rúd kihajolhatik-e vagy sem, először is a rugalmas henger b sugarát kell megállapítanunk. E célra az (5) képletet használhatjuk fel. Ezután aszerint, hogy $b \geq a$, illetve $b \leq a$, a (14), illetve (15) képlet segítségével az EJ értéket kell kiszámítanunk. Végül a (13) képlettel M_{kr} értékét kell meghatározni, s azt az adott M értékekkel össze kell hasonlítanunk. Kihajlási veszély akkor fog fenn, ha

$$M \geq M_{kr},$$

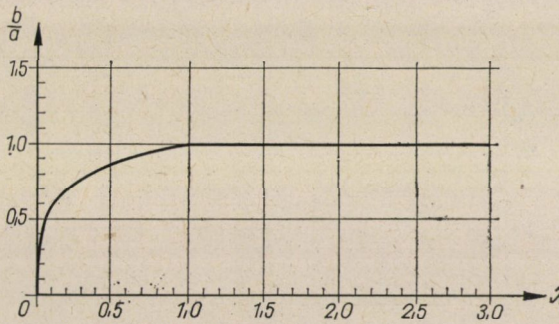
mert ekkor a terhelés fokozatos növekvése során elérkezünk egy olyan helyzethez, amidőn a csavarónyomaték már éppen az M_{kr} -al egyenlő.

Az imént említett vizsgálat alkalmával a keresztmetszet képlékenységi fokára jellemző b/a viszonzyszámot, mint a

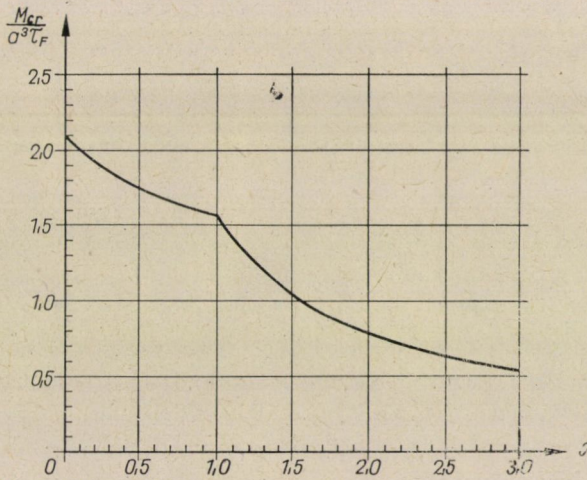
$$\lambda = \frac{\tau_F}{\pi E} \frac{l}{a} \quad (16)$$

tényező függvényét vagy az (5) képlettel, vagy az 5. ábrán látható diagram segítségével határozhatjuk meg. A diagramvonal görbe szakaszának implicit egyenlete:

$$\lambda = \frac{3b^4/a^4}{4 - b^3/a^3}, \quad \lambda \leq 1.$$

5. ábra. Diagram a keresztmetszetek képlékenységi fokának meghatározásához

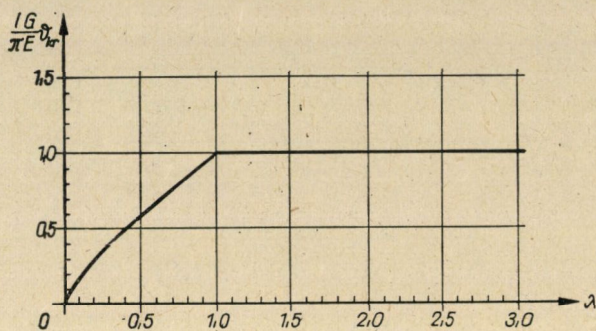
6. ábra. Diagram M_{kr} meghatározásához

A levezetett képletek alapján a kihajlás szempontjából veszélyes M_{kr} erőpár nagyságának megállapításához a 6. ábrán látható diagramot használhatjuk. Az itt feltüntetett diagramvonal egyenlete:

$$\frac{M}{a^3 \tau_F} = \begin{cases} \frac{\pi}{6} \left(4 - \frac{b^3}{a^3} \right), & \lambda \leq 1; \\ \frac{\pi^2 E}{2\tau_F} \cdot \frac{1}{l/a}, & \lambda \geq 1. \end{cases}$$

A fajlagos elcsavarási szög kritikus értékének, vagyis a ϑ_{kr} értéknek közvetlen megállapítása viszont a 7. ábrán látható diagram segítségével lehetséges. Az itt szereplő diagramvonal egyenlete

$$\frac{IG}{\pi E} \vartheta_{kr} = \begin{cases} \frac{3b^3/a^3}{4 - b^3/a^3}, & \lambda \leq 1; \\ 1, & \lambda \geq 1. \end{cases}$$

7. ábra. Diagram ϑ_{kr} meghatározásához

5. A rúd állapota fokozottabb mértékű kihajlás esetében

Az előző cikkelyben a (10) alatti első feltétel tárgyalása során az $M_t = M$ közelítéssel éltünk, tehát az ott előadottak csak a kihajlás kezdő pillanatára vonatkoztak. Fokozottabb mértékű kihajlás esetében az említett közelítést nem alkalmazhatjuk, helyette a pontos (9) képletekkel kell dolgoznunk.

Idevágó tárgyalásaink során csak a rugalmas kihajlás esetével, tehát csak azzal az esettel foglalkozunk, mely akkor forog fenn, ha a rúd minden pontja a kihajlást megelőzően rugalmas állapotban volt. Ez az eset a kihajlás fokozódásával a *rugalmas-képlékeny kihajlás* esetébe megy át. A két esetet elválasztó határhelyzetben képlékeny állapot csak a rúdkeresztmetszetnek a hajlítás semleges tengelyétől legtávolabb fekvő két kerületi pontján alakul ki. A nyírófeszültségek ui. a rúdtengelytől mért r távolsággal, a derültfeszültségek pedig a semleges tengelytől mért távolsággal arányosak (6., illetve 7. ábra). A hajlítás semleges tengelyétől legtávolabb fekvő két pontban a feszültségalkotók értéke:

$$\sigma_E = \frac{M_n}{J} a = \frac{M \sin \alpha}{J} a,$$

$$\tau_E = \frac{M_t}{2J} a = \frac{M \cos \alpha}{2J} a,$$

illetve a (12) és (13) alattiak figyelembevételével

$$\sigma_E = \frac{4\pi^2 E \varrho a}{l^2}, \quad (17)$$

$$\tau_E = \frac{\pi E a}{l} \sqrt{1 - \frac{4\pi^2 \varrho^2}{l^2}}. \quad (18)$$

Az utóbbi értékeket a Huber—Mises-féle folyási feltételt kifejező

$$\sigma^2 + 3\tau^2 \leq 3\tau_F^2 \quad (19)$$

egyenletbe behelyettesítve, a kihajlási henger sugarára a rugalmas kihajlás határhelyzetében a

$$\varrho_E = \frac{\sqrt{3}}{2\pi} l \sqrt{\frac{\tau_F^2 l^2}{\pi^2 E^2 a^2} - 1}$$

képletet kapjuk, ezt pedig a (16) alattiakra való tekintettel így is írhatjuk:

$$\varrho_E = \frac{\sqrt{3}}{2\pi} l \sqrt{\lambda^2 - 1}.$$

Ily mértékű kihajlás esetében a keresztmetszeteken keletkező legnagyobb feszültségek:

$$\sigma_E = 2\sqrt{3} \tau_F \sqrt{1 - \frac{1}{\lambda^2}}, \quad (20)$$

$$\tau_E = 2\tau_F \sqrt{\frac{1}{\lambda^2} - \frac{3}{4}}. \quad (21)$$

Meg kell jegyeznünk, hogy τ_E nem azonos a kihajlás kezdő pillanatában működő legnagyobb nyírófeszültséggel. Utóbbi a (18) képletből a $\varrho = 0$ helyettesítéssel számítható. Értéke

$$\tau_{\max} = \frac{\pi E a}{l},$$

illetve a (16) összefüggés figyelembevételével

$$\tau_{\max} = \frac{\tau_F}{\lambda}. \quad (22)$$

A (21) és (22) alatti értékeket egymással egybevetve, megállapíthatjuk, hogy a kihajlás fokozódásával a keresztmetszet peremén a nyírófeszültség értéke csökken.

Rá kell mutatnunk arra is, hogy rugalmas kihajlás esetében a (13) képlet nemcsak a kihajlás kezdő pillanatában, hanem annak fokozódásakor is változatlanul érvényes. Ez más szóval azt jelenti, hogy a rúdvégekre működ-tetendő M erőpár értéke a kihajlás mértékétől független állandó, vagyis a külső erőpár értékének változása nélkül növekedhetik. Ilyenkor mindaddig, amíg a rúdon semmiféle képlékeny alakváltozás nem jön létre, a rúd egyensúlyi állapota *indifferens*. Ez az állapot képlékeny alakváltozások bekövetkezése után *labilissá* válik.

IRODALOM

1. FÖPPL, A.: Vorlesungen ü. Technische Mechanik. Teubner, Leipzig und Berlin 1922.
2. GEIGER, H.—SCHEEL, K.: Handbuch d. Physik. Vol. 6: Mechanik der elastischen Körper J. Springer, Berlin 1928.
3. GRAMMEL, R.: Drillmoment von Wellen. *Zeitschrift f. Angewandte Mathematik u. Mechanik* 3 (1923), 262—271.